

KÉRDEZETT LÁNG ZSOLT

Olyasmit írsz a Más-világi megfigyelésekben az útleírásról, hogy a szó belülről hozza, interiorizálja a látott képet. Szerinted azok a képek, amelyekben elraktározzuk a világot, mennyiben függenek attól a nyelvtől, amit beszélünk?

A szavak nemcsak jelentéseket hordoznak, hanem összefognak, tömörítenek; képeket és hangokat, sőt eseményláncolatokat is. A fejünk sokféle emléket tárol, néha nagyon részletgazdagon, amint erre az álmok időről-időre ráébresztenek. Például Kréta neve számomra képek, hangok és gondolatok sokasága. Mivel ott találkoztam először a görög világgal, nemcsak a konkrét hely, a sziget, a tenger merül föl a hallatán, mindaz, ami akkor, ott esett meg velem, hanem beleszövődött az is, amit arról a tájról, kultúráról addig tudtam és képzeltem.

A nyelvek tekintetében, legalábbis abban a kettőben, amiben felnőttem, nem érzékelem azt, hogy eltérően hatnának az emlékezetre. Ebben nyilván a magyar és német viszonylagos közelsége is közrejátszik; vélhetően más lenne a helyzet, ha az egyik a kínai, vagy a kavi lenne... Sokkal erősebbnek érzékelem a különbséget a nyelvek hangjának, a beszéd dallamának hatásában, és ez nyilván az emlékezetre is hat. Ahogy a környezet hangjai is hatnak. Hogy mennyire, az számomra akkor vált nyilvánvalóvá, amikor Delhiben egy ind matematikus megkért, hogy énekeljünk magyar népdalokat, akkor ott egyet sem voltam képes előhívni, pedig vagy százat biztosan tudok.

Mennyire voltál te a kétnyelvűségnek köszönhetően más, mint a kortársaid?

Nekem úgy tűnik, hogy nem magában a nyelv, hanem a kultúrával képzett szövedéke a meghatározó. A magyarhoz, és úgy általán a „magyarokhoz” zavartalan volt a viszonyom, egészen a '90-es évekig. Sem családon belül, sem kívül nem volt ez kérdés. Miközben persze nyilvánvalóan voltak különbségek. Egyetlen esetre emlékszem, amikor egy suttyó svábozott, messziről. Mindhárom faluban, ahol felnőttem, nagyon tagolt volt a népesség. A németek, a „svábok” a felekezeti kultúrák mentén különültek el. A „lutheránusok” nem számítottak egészen magunkfajtanak... Egy eléggé zárt, agrárius világ volt, amiben nagyjából a 18. századi áttelepülést megelőző kultúra és nyelv konzerválódott. A 2. világháborútól kezdve aztán egyre erősebben beleszólt a jelen.

A ki- és betelepítések következtében a magyar népesség sokkal tagoltabb volt: az első körben kitelepített németek helyére székely csángók kerültek, a második kitelepítési hullám után pedig felvidéki magyarok érkeztek. Ezért aztán Nagymamám, aki a '60-as évekre tanult meg többé-kevésbé magyarul, ezeknek a tájszólásoknak a keverékét beszélte igen mókásan. Nagypapám sokkal jobban beszélt, mielőtt még a két háború közti „magyarizálás” megindult volna, cseregyerekként Szekszárdon tanult magyarul, ugyanis ismerős családok kölcsönösen elküldték gyerekeiket egymáshoz, hogy megtanulják a másik nyelvet.

Magam először kilenc évesen voltam Németországban rokonoknál, akik egy a Rajnához közeli faluban éltek. Aztán onnan egyre több minden szivárgott be. Például a szomszéd lány rokonai rendszeresen hozták a Bravót, ami '70 körül, a Magyar Ifjúsághoz képest maga volt az alternatív kultúra... 15 évesen kezdtem németül olvasni, és persze felfedezni mindazt, ami ezen a nyelven elérhető volt. Ennek nyilván voltak nyelvi vonatkozásai, de ennél jóval erősebb volt az, amit ez a nyelv közvetített: mindazt, amitől az „izmus” világában meg voltunk fosztva.

Ugyanakkor volt egy másik, univerzális nyelv, a zene, s ez mások számára nyelvtudás híján is hozzáférhetővé tett ebből elég sok mindent. Így aztán voltak olyanok, akikhez képest nem éreztem különösképpen másnak magamat. Igaz, ők már főként nem abból a közegből, hanem a városi világból kerültek ki. Ezért aztán a német felülírta a svábot, amit csaknem el is felejtettem, nincs is kívül beszélni, velem fog kihalni.

A te életedben (identitásodban) milyen az arány a beleszűletés és a választás között?

Nagyon különbözőképpen vetül föl e kérdéskör egy diktatúrában, egy nemzeti húrokkal játszó hatalmi téboly közepette, mint – teszem azt – Kanadában egy francia-angol anya-apanyelvű számára. Aki történetesen inkább a francia kultúra iránt érez nagyobb affinitást, miközben használja az angolt...

Errefelé persze némileg más a helyzet. Más Magyarországon, és más Romániában. Ha beszéled a magyart, és nem tér el a bőrd színétől markánsan, akkor nem érzékelnek másnak, mivel a népesség nagyfokú keveredése miatt nincsenek markáns rassz markerek. Az a benyomásom, hogy Romániában ez némileg másként van; legalábbis látogatások során edzett szemmel nagyjából látom, hogy kihez kellene románul szólnom, ha tudnék románul...

Ha viszont kinézünk az európai kultúra köréből, ami mellett egyre erősebb érvek szólnak, lévén hogy hordozóinak száma a világ népességéhez vetve rapidan csökken, akkor ezek a mégoly nagynak látszó „nemzeti” különbségek majdhogynem jelentéktelenné válnak. Én ezt Indiában éltem át, de nyilván ugyanúgy meg lehet tapasztalni Afrikában vagy másutt a világban. Akkor nyilvánvalóvá válik, miért is mondhatta azt Ortega, hogy kultúránk kilencvenvalahány százaléka közös: európai. A különféle nárcizmusokon és helyi korlátoltságokon túl ezt kéne szem előtt tartani. Nemcsak az ilyen-olyan országok, hanem Európa fennmaradásához.

Van, hogy az identitás választható, s van úgy, hogy nem. Egy afro-amerikai nem választhatja az ir-amerikai identitást. Viszont például a „legnagyobb magyarnak”, a német anyanyelvű Széchenyinek, lehetősége lett volna osztrák arisztokratává válnia. Vagy Joseph Conrad is maradhatott volna lengyel, de inkább angol tengerésztiszt akart lenni... Esetemben ez egyaránt volt adottság és választás.

Univerzális nyelvként említetted a zenét. Zenéltél is? Milyen intenzíven foglalkoztál vele?

Mostanában a fiam kétnaponta hallgatja Keith Jarrett kölni koncertjét, amit régről ismerek, és magam is végtelenszer tudnám újra hallgatni; a kozmikus rezgésközösségig tájítja a horizontot.

Zenélni nem tanultam, bár a családi háttérből következhetett volna, Apám ugyanis kántortanító volt, szeretett énekelni, a templomtól és orgonától eltiltva harmóniumon játszott, Anyám pedig korábban szintén orgonált, de a bátyámnál kudarcot vallottak, és velem már nem

foglalkoztak. Beírtak szolfézsre meg zongorára, de a Kodály-biciniumok inkább kedvet szegtek, nem hogy motiváltak volna. A környező zenei világ pedig, amit a sramli, egyházi népelemek, magyar nóták és nosztalgia alkottak, nem kifejezetten vonzott. A klasszikát később, kerülő úton ismertem meg; Bartókot, az Allegro barbarót először rockban, Emerson, Lake & Palmer előadásában hallottam... Aztán egyre tágabbra nyílt a horizont, főként barátainak köszönhetően az európai zene korábbi korszakai, a Kelet zenéi, és az amerikai kortársak. Ami persze nem zenélés volt. Valamelyes aktivitásba csak az utóbbi években kezdtem: jártam egy ideig az egyetemi kórusba is, de mostanában énekelni csak az orthodox liturgiát szoktam, a görögöknél, ahová eljárak időnként. Ez a legmagasabb hőfokú ének, amit ismerek. A másik a dobolás: a kontakt-improvizáció tánc körben néha zenészek is jöttek, s egyszer vettem magamnak a bátorságot, és elkezdtem dobolni. Mivel később sem szóltak rám, hogy álljak le, arra következtettem, hogy nemcsak nekem jó, amit csinállok.

Egyszer hallottam Lang Lang kínai zongoraművészt Bartókot játszani – rosszul. Pontosabban rettenetesen „idegenül”. Egyszer meg Kocsist hallottam Berlinben játszani a három zongoraversenyt, és hát egyszerre ott a koncertteremben nagyon otthon éreztem magam. Fenségesen jó érzés volt. Beszélnél kicsit saját otthonosság-érzéseidről? Említenél néhányat?

Karl Valentin, a nyelvész humorista szerint az idegen csak idegenben idegen. És csak addig, ameddig idegen. Az otthonosság érzete egy idő után mindenhol ki tud alakulni. Egy hely megszokottá, ismerőssé, bensőségesé válik, és ez még a legrettenetesebb helyeken is meg tud történni. A hódmezővásárhelyi kaszárnyában, a katonai láger-lét kellős közepén is volt egy zug, ahová néhány barátommal el tudtunk húzódni. Ebben az enklávóban is volt valamiféle otthonosság... Persze másfajta otthonosság az, ahol nem ennyire kontrasztos a környezet: a ladomi kertben, a hidegkúti házunkban, egy berlini lakásban, vagy egy adriai öbölben. És persze nemcsak a helyekben van otthonosság, hanem a nyelvekben, a hangokban is.

Igen, a Ladomi leletben is feltűnt: magányos ember művének éreztem, miközben ez az ember nagyon is közösségfüggő. Most is megmozgatót a kaszárnyában megteremtett otthonosságod, amit néhány baráttal elvonulva laktál be. A tömegekhez milyen a viszonyod?

A falvakban, ahol felnőttem, egy háromnál több főből álló csoport szinte már tömegnek tűnt. Nagyszámú ember magamagától egyébként sem igen gyűlt össze; sokaságot a kocsmai kuglizás kivételével, szinte csak ún. rendezvényeken lehetett látni, ezeket pedig a hivatalosság, a hatalom szervezte. A nagyobb közösség mint olyan, egy kollektivistá színvetű diktatúrában elég sajátos élménykört jelentett. Ritkán voltak önkéntes és örömteli együttlétek, mint amikor például egyszer télen a falu apraja-nagyja együtt volt a jégen, mint egy Breughel-képen. Vagy egy nyári vasárnapon, valamilyen mérközés kapcsán sokan voltak kinn a réten. A közkedvelt tömeges műfajoktól, a futballmeccsektől és koncertektől távol maradtam, az előbbi nem érdekelt, az utóbbira pedig a vidék mélyén nem adódott lehetőség.

A szabadságnak, amivel az ember a környezetétől eltérő sejtelmek nyomába ered – mert először nem is feltétlenül szándékok még – ára van: egyedül marad ezekkel. Ez a középiskolában vált egyértelművé, ahol is egy idő után nem nagyon találtam társakat, akikkel eszmét tudtam volna cserélni. Ezért aztán éveken keresztül intenzív levelezést folytattam egy városban élő barátommal, akivel eredetileg zenék csereberéje kapcsán kerültem kapcsolatba. A '70-es évek első felében erre fele ritka madár volt egy-egy Pink Floyd vagy Soft Machine felvétel, jöttek mentek a kazetták, szalagok, és mellesleg megízleltem az írásban való önkifejezés örömét. Az egyetemeken aztán persze mindez megváltozott. De végül egészen Berlinig kellett mennem, akárcsak más okokból Neked, hogy hasonló szellemi hullámhosszakra leljek.

Másfelől a méjnsztrímától való távolságtartásnak vannak előnyei. Pár éve egy nagy reneszánsz kiállításon figyeltem föl erre: a nézők tömegei fűtőkben haladtak, gyakran annyira feltorlódtak, hogy a képek közelébe sem lehetett jutni. Más képek előtt viszont időről-időre teljes üresség támadt. Néha még egy Michelangelót is zavartalanul lehetett szemrevételezni; a megnyíló térközökben csaknem háborítatlanul tudtam mozogni, szemlélődni. Tulajdonképpen a tudat alatti igazodás és besorolás, a társas lét tömegvonzása jelent meg modellszerűen. Így aztán nem bánom, hogy természetes helyem a perem. Ahol azért vagyunk páran, nemcsak én meg a párom. Az etológusok különben is azt mondják, hogy egyre inkább egyszemélyes kultúrákat képezünk...

Az univerzális ember, aki otthon van az egész világban: létezik? (De legalább a Földgolyón... Ismeri Keletet és Nyugatot, a kontinenseket, a szigeteket...)

Nagy kérdés, nem fogjuk kimeríteni... Alapjában falusi maradtam. Csak most már a világfaluban is eligazodom valamelyest. Mivel sci-fi-nőttem föl, amiben mindenféle lények léte úgyszólván magától értetődik, számomra nemcsak az ember, hanem az élet univerzalitása mindig is evidenciának tűnt. Ez később árnyaltabbá vált; ma inkább görögül mondanám: kozmopolitész – így ugyanis nyilvánvalóbb, hogy mi is az egyetemesség – a világegyetemben való vendégeskedés... Nem is csak a görög filozófiára tekintettel, ahol ez mindig is képen volt. (Bár maga a szóösszetétel akkor keletkezett, amikor véget ért a poliszok önállósága, és tágabb viszonylatokban kellett gondolkodni.) Főleg Tarszoszi / Szent Pál miatt mondandó így, aki görögül írt és gondolkodott, jöhet nem a görög tradícióban tartjuk számon.

Pál nemcsak a kereszténység apostola és bizonyos fokig alapítója, hanem az egyetemesség eszméjének kidolgozója is – Az univerzalizmus megalapítója, amint ezt Alain Badiou a róla szóló könyvének alcímében nevezi. Ez a munka a globálissá vált világ nagyszabású filozófiai reflexiója, egyszersmind a róla írt értelmezések közül a legkiválóbbak egyike. Pál a kereszt eseményén keresztül veszi tekintetbe a világot; nála görög és zsidó, rabszolga és szabad különbözősége szétfoszlik a szeretet egyetemességében. Ami persze nem pusztán érzélem, hanem a teremtő önfeladás is – a világ teremtésétől a megváltozott keresztaláig menő példánál fogva.

Az univerzalitás sokáig teoretikus kérdés volt, az ezredfordulón viszont egyre inkább meg is tapasztalható – úgy a világ nagyvárosaiban, mint a mediális térben. Számomra ez elsősorban hallható vetületében, a világ zenéiben jelenik meg. Amióta nemcsak az etnomuzikológusok egyedi hangfelvételein, hanem különféle médiumok révén viszonylag könnyen hozzáférhetőek a különböző zenekultúrák, hallhatóak a legtávolabbi tájak népei között is fennálló közös antropológiai alap: az egyetemes keserves az ind dhruvad énekben éppúgy felhangzik, mint a csángó siratóénekekben, és a Taraf de Haiduks hangjában nem kevésbé hallható, mint Salif Keita üvöltésében. Mint ahogy az öröm és az ujjongás hangja is jelen van az írektől az indonézektig és tovább terjedő zenei tájak mindegyikében. Persze mindez egyre inkább eltűnik, elmosódik a világra áradó zenei zanzában, ami a globális alakulás árnyoldala...

És ha már univerzális ember. Személyesen a kolozsvári Másvilág Klubban ismertelek meg. Ott főképp istenhívők tartottak előadást. A te könyveidben, előadásaidban, külső szemmel követhető életedben viszont mindez sokkal rejtettebbnek tűnik, rejtettebbnek, hogy bárminek is nevezhetnének. Szóval, ha már az univerzális emberről kérdeztelek, akkor ide be akarok csatolni egy kérdést a vallásokról is. Foglalkoztatott-e a kérdés, legalább kamaszkorodban, hogy melyik vallásra volna érdemes áttérni?

Amikor '95-ben először jártam a jónevű Másvilág Klubban, a performanszról beszéltem. A következő évben pedig Kotányi Attilával és Weber Kristóffal együtt jártam ott, akkor John Cage és Szabó Lajos volt terítéken, ha jól emlékszem. Rá pár évre Dan Perjovschi rajzait láttam a falakon... A hely számomra kortárs kulturális központnak tűnt, református égisz alatt; fölötté a Koinónia Kiadóval, és a spiritus rectora Visky András volt, aki engem is meghívott, és akihez régi barátság fűz.

Vele először '90 körül a Vigiliában találkoztam; a lapnál a '80-as évek közepe óta voltam szerkesztő, amit azért említek, mert elég egyértelmű életrajzi adalék, noch dazu, akkoriban nem volt kifejezetten a karrier biztosítéka... Ez aztán erősen megváltozott, olyan helyzet körvonalazódott, amiben – egy kollégám pontos megfogalmazása szerint – „megint szegényen lett kereszténynek lenni”. El is váltak útjaink, tanítani kezdtem a pécsi egyetemen.

A rejtettség, amit említettél, nemcsak ezért relatív. Amikor a Pannonhalmi Szemle szerkesztői maguk közé hívtak, vélhetően érzékelték valamit a munkáimban, ami összeköt velük. Másfelől, amikor Zelki János a közrádióban 2005-ben elkezdte a „Mi az isten, ki az Isten?” című beszélgetés-sorozatát, az elsőre engem hívott meg.

Születésem után ugyan megkereszteltek, a gyerekkeresztség középkori szokásának nem tulajdonítanék túlzott jelentőséget. Nem részesültem úgynevezett keresztény nevelésben; a korabeli falusi konstellációban ugyan a vallásgyakorlás nem volt tiltott, de mivel Apám iskolaigazgató volt, tulajdonképpen nem kívánatos tevékenységnek minősült, és nem is nagyon forszírozták. Így aztán később nem kellett áttérem ahhoz, hogy először Kafkát követve eljussak a judaizmushoz. Aztán tovább. Ami lehet, hogy a vallástörténeti stációk végigjárásának, vagy választásnak tűnik, de nem feltétlenül az. Hölderlin azt írta, hogy Göttliches trifft unteilnehmendes nicht; Isteni nem ér részvéltent. És hasonlókat hallottam Vidrányi Katitól is, akinél kevesen voltak járatosabbak a keresztény gondolkodás történetében.

Persze a buddhizmus is képből volt, sőt, nemcsak képből, hanem hangban is: a Music for Zen-meditation, a jazz-klarinétos Tony Scott régi, '64-es lemeze a felért egy kisebb megvilágosodással. De voltak más források is: jártam buddhizmus szemináriumra az ELTÉ-n, és elég sok irodalmat olvastam később is, amikor a Dalai Lámához mentünk. Aztán Bechert könyve, a Párbeszéd a buddhizmusról olvasása közben egy ponton világossá vált számomra, hogy ebben az irányban nincs tovább. A buddhizmus a zsidó-kereszténység igazi komplementere, aminek ha az ember a mélyére akar menni, egy élet sem elég. Benne kell felnőni; már a színek is másról szólnak, mondta egyszer tibetológus barátom. Úgyhogy maradtam az innenső oldalon... De továbbra is szívesen teszem ki magam a buddhizmus hatásának, amelyről Lévi-Strauss méltán írja a Szomorú trópusok végén, hogy az idők során jobban elkeresztényesített volna bennünket, ha az iszlám közbe nem ékelődik.

A részvétre utaltál az előbb. Még korábban pedig a teremtő önfeladásra. Badiout is emlegetted, számomra ő elsősorban a társadalomkritikája miatt ismert. Azt gyűjtöm itt egybe, amit rád vonatkozó jellemzőnek érzek... Szóval, ha jellemezni kellene egyetlen mondatban, akkor azt mondanám rólad, nem a személyedről, hanem írásaidról, hiszen csak azokat ismerem valamelyest, ez a három dolog jellemző rájuk leginkább: kritika, részvét, önfeladás.

Túl szép ez így... felőlem nézve ez kicsit más: nincs önfeladás, időről-időre felerősödő kétely van inkább abban, hogy mi is az az ön, azaz az én. Lehet, azért van így, mert erősen érzékelem a kontextust magam körül, a létfeltételek, a szociális és természeti, történeti vonatkozások szövedékét. Amelyek azért mindig elég nagy arányban vannak jelen, ha nem is mindig érzékelhetőek. Mert a hétköznapi hálója általában elég sűrű szövésű. És szétszórtságra hajlamosít. De időről-időre, valamelyest változtatva a perspektíván, rá lehet látni. Ezért is ajánlja más távlat tekintetbe vételét úgy a filozófiai, mind pedig a vallási hagyomány.

Lényeges kérdésekben nem adtam föl semmit. Igaz, nem is akartam soha kárpát-medencei kiskirályá válni vagy más hasonlósággá válni.

Ami a kritikát illeti: nagyon bírom; háromnál jóval több van belőle, amennyiben persze a KPHTIKA szót kritikaként írjuk át – ami az úgjörög átírási gyakorlatnak nem mond ellent –, a kréтика helyett; ez a kréitait, illetve a kréitai zenét jelenti, ami a világ etnozenéinek egyik csúcsa... De a tréfán túl: a kritika eredendően elkülönítést, megkülönböztetést jelent. Ebben az értelemben persze mindig kritikák vagyok, nem is tehetek mást. Azok a tevékenységek, produktumok és minőségek, amelyeket magam körül látok, többnyire nem túl lelkesítőek. Szó szerint: nem kifejezetten a növekvő lélek lehetőségeinek nyitnak teret – ahogy Szabó Lajos fogalmazott. A modernitáson végighúzódik egy hasadás, ami a tárgyakon többnyire éppúgy megmutatkozik, mint a tömegesen tapasztalható törekvésekben. Sőt, tárgyak esetében tartósabban és nyilvánvalóan van jelen. Mostanában feltűnt például az a bűntény, amit egy BMW X 6-os képez; ez meglehetősen szemléletesen jeleníti meg a kőbunkóságnak, az infantilis vágyfantáziáknak és az agresszivitásnak azt a kevercsét, amiben tervezői és tulajdonosai méltóan reprezentálva érzik magukat. Hozzájuk képest a harmincas évek gengsztereinek kifinomult klasszikus izlésük volt, legalábbis autóik alapján. De nem akarok kultúrkritikus húrokat pengetni...

A '90-es években írtam publicisztikákat, aztán fölhagytam ezzel. A kritika helyett egyre inkább Szókratész iróniája a mérvadó számomra. Ezért sem illetem kritikával a Duna partján épült Kazahsztáni Kultúrházat – hivatalos nevén: a Nemzeti Színházat, mint ahogy a Nemzeti Dohányboltokat sem; sőt, mindkét intézményt a helyi nemzeti gondolat méltó kifejeződésének tartom. Ha nem hozzák létre őket, valami hiányzana: sokkal kevésbé lenne egyértelmű a giccs, a butaság és a galádság nagy hármasságának hatalma ebben az országban.

Persze szoktam részvéteket is érezni. De amikor a minap már a második bogarat raktam félre az útból, arra gondoltam, hogy dzsainistává mégsem fogok válni... A szenvedőkre és szegényekre tekintettel azonban nem osztom sem Nietzsche, sem a neodarwinisták förtelmes ideológiáját. Akkor sem, ha az okok tekintetében egyre erősebbnek tűnnek az antropológiai alapok: az ember többnyire tényleg saját sorsának kovácsa – persze az esetlegesen adódó konstellációban. A részvétem ezért valamelyest kontextusfüggő. Személyek esetében ezt kevésbé szoktam mérlegelni, mint csoportok tekintetében. Ezért volt alapvető együttérzésem azzal a közösséggel, mely idegen hatalom megszállása alatt állt. De semminemű részvéteket nem tudok érezni egy olyan népesség iránt, mely önként és dalolva megy bele a maga kreálta örületbe.

Így aztán egy s más egymásnak feszül és ütközik bennem, de nem is lehet ez másként, ilyenek vagyunk. Ha meg nem áll elő a tenger csendje, a feszültségek dinamikus egyensúlya, megpróbálom elősegíteni ezzel-azzal, síppal-dobbal... És néha emlékeztetem magam arra, hogy egyes dolgok hatalmunkban vannak, más dolgok nincsenek.

Kategoria: vers, próza
Denumire autor: Láng Zsolt

Látó Szépirodalmi Folyóirat